

պիտի մեռնի, առանց այդ մահուան հաւատալ կրնալու: Ու առանց արցունքի մարզ չի կրնար բաժնուիլ այդ պատմութիւնն որ, զասական մեղաւազմութիւնէն զուրա շարակնով հիւանդներուն, մեզ կը կործանէ ահաւոր իր առօրեայով, ըսել կ'ուզեմ դրամի, զեղի, դարմանի, անկողինի ու անձկութեան հազարումէկ փութը մանրամասնութիւններով, բոլորն ալ կրուած թշուառ այդ հանահարէն, հանաքային այլութեամբ մը:

Ու բաներ կան որ չեն պատմուիլ: Այսինքն՝ պէտք չէ պատմութիւն:

\* \* \*

Ահա, կմախձն, գիրքին մարմինը:

Պ. Կիւմիւշէնցիուանի մօտ դրագէտը արժանաւոր է իր նիւթին: Խորքին մէջ հայ, ինչպէս, Տիգրանն է, ու նման անոր, մտքին մէջ եւրոպացի, անիկա յաշտած է պարագրֆիլ այդ ճերմաշալի տիպարը, ամբշտն առատակողմ, ու մեզի ներկայացնել քերթնածի մը չափ յուզիչ կենսագրութիւն մը: Ու ասիկա ժողովրդի եղանակով, ըսել կ'ուզեմ կենսագրութիւն բառերով:

Ձի կրկնուեալ համար անցնող էջերու մէջ իր եղանակը յատկանշող դատումները, կը բաւականամբ յայտնելու որ այդ հատորին ներկանակը արդեական գրագէտը մըն է, մեր արխնէն, որ հարկին տանն է սակայն տարր լեզու ու գործածելու: Աւելորդ պիտի ըլլար ցոյցնալ ընել իր Փրանսերէնին որ զուրաէն օտարութեամբ գործէ մը չէ իր մօտ, այլ մօրթով և զգայաբանքներով հարուած զգայնութիւն մը, հետեւաբար արտետի արժանաւոր միջոց մը: Մարդիկ, զբաղեցնող միայն կը զննէ այս տրոհումին (paragraphe) մէջ, այդ գործիքով է որ կ'արտայայտեն անարտայայտելի Կրանքը, գրականութիւնէ զուրա, ամէն բան գրել սորվուած լեզուով մը: Բայց արտեւստ, երբեք:

Կը խորհիմ թէ գիրքին գեղեցկութեան զբաւարդողականութիւնն մէկն ալ հոս փնտռելու է:

Ճաշու համար հաշած մը իր կերպէն, կը ներկայացնեն պատմութիւն մը:

... Ճիգրանի տոմար յառաջ եկաւ անկէ որ կը պատկանէր սուրիի գերի ժողովուրդի մը, որ ծնած էր աշխարհաքաղաքացի քաղաքի մը մէջ, կրան՝ ազդեցութիւնները զանազան ցեղերու, քաղաքակրթութեանց, միջավայրերու և, հետեւաբար անկարող էր եղած երբեքիցէ ազատագրել մամուլական իր անմասնորութիւնը: Նայ է ան թէ թուրք, հնդկ, Փրանսացի կամ քիւզանդացի: Փիտի լգիտնայ երբեք: Ո'րն եղաւ իր հշարհախախտ ըրարբառը: Յունարեւելեան, օրբանէն սորվուած. հայերէնը, նախնապէս լեզուն. թրքերէնը զոր կը խօսին իրենց տունը, թէ Փրանսերէնը որով պիտի խորհի ու գրէ: Այս տարբոյնակ հակասողքին քան թէ իր կանխադաս հաւատան — հրաշքի տղոց ցեղէն չէ՝ արդէն անիկա — այդ պատմաբան, որ անիկա պիտի լցնայ տալ իր մամուլական չափով, իր տեղը, երկրասարդ Փրանսացի մը, ծնած ու ապրած Փրանսա, կրկնով սեղմ կրթութիւնները (discipline) միակ քաղաքա-

կրթութեան մը, միակ մշակոյթի մը, և, ունենալով այդ քաղաքիկ զգայնութիւնը, լամէն բանով բանաստեղծութիւնն ընելու այս կարողութիւնը, ուսումնասիրութեան սա հրաշքը եւ Տիգրանը յատկանշող ինքնակատարեալագործման սա եռանդը, անմահ անունն էր պիտի կտակէր սերունդներու: Եթէ, ինչ որ կը մնայ այսօր, հրատարակուած և անտիպ իր գործէն — լըտց, նորավէպ, պատմական նախերկ կամ փորձ (essai), քաղաքական հան հանք, թղթակցութիւն եւ մտերմիկ օրագիր — չի բխիր ուժի այն տպաւորութիւնը որ կը խառնէ և կը հիւսցնէ իբր հրաշք մը, անկէ կ'արտաբերէ սակայն նուրբ և անոյշ հոտ (arome) մը ուր Արեւելքին խորհրդաւոր ու ծանրաթմաւալ բոյրերը ձագնէն կ'անցնին՝ փափկիկ զեփուռին ու կը փչէ Ատտիկէի և Վիլ Վոլ Ծրանիսի վրայէն և զոր չենք կրնար ներշնչել առանց սիրով սարսուռի մը:

Նայեմ, իր եղբայրները, որ կը պահէք յիշատակը իր ծանայութեանց մատուցուած ձեռնարկաբան քաղաքի, Փրանսացիներ, զորս Փարէս պիտի հրապարէ միշտ, մինչև իսկ իր բաւերկամութեան մէջ, երանի թէ, ցորովն և բարեպաշտ յարգանքէն թելարուած սա հատորին ընթերցումէն վերջ, կարենայիք պահել ձեր սրբտերուն մէջ անմասն տեղ մը յիշատակին սա վաղաժամ երկրասարգին որ, նման ցիսաւորի մը պիտի պատուէ Արեւելքի երկինքը հաճանքաւոր պայծառութեամբ մը, անհետելու համար ընդ հուշ Փրանսերէնի խորքերուն մէջ:

Այս տղերքը պերճախօս են քան ամէն մեկն ուրիշ:

Յ. ՕՏԱՅԱՆ

## ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Neuarmenische Grammatik, Ost- und Westarmenisch, von Dr. Ardasches Abeghian, Dozent am Seminar für orientalische Sprachen zu Berlin. — Berlin und Leipzig 1936, Verlag von Walter de Gruyter und Co., [Band XXXVI. Lehrbuch des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin]:

Գերմաներէն լեզուով, հայ բրոֆէսօրի մը՝ Տօքթ. Արտաշէս Արեղեանի կողմէ գրուած հայերէն աշխարհաբարի այս զերսպանութիւնը իր տեսակին մէջ նոր չէ. զայն կը կանխուի A. Dürpfi, F. N. Fink, և C. Kainzի քերականութիւնները: Գերմանի Արեւելեան լեզուաց ճեմարանի հմտատնօրէն, Dr. H. H. Schaefer իր կարճ ներածականութիւնը բացումը կ'ընէ գործին, և անոր՝ իբր նոր ձեռնարկը՝ հայագիտութեան համար բերած նպաստը շեշտելէ ետք, գերման ուսանողին ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ հայ լեզուին արժէքներուն և ստեղծագործութեանց վրայ: Այս նախաձեռնէն վերջ էր գրուել նեղիմակին հակիրճ յառաջաբանը, ուր կ'ընտրէ թէ 1931 էն սկսեալ իր այս գործը ձեռագիր կը մնար, և կը ծառա-

դեր հայ աշխարհաբար լեզուի ուսուցման իրրի ուղեցոյց-գառադիրքը, իր Պերլինի Արեւելեան լեզուաց հեմարանին զատաւանդութեանց միջոցին, և թէ քաղցից իր ուսումը չկարճաւ փորձառութեան իրեն թելագործած քրթագրութիւններով ուղղելէ յետոյ, ի վերջոյ, 1935 ին, զայն լաւագոյն ճոխացուցած, և հմուտ օժանդակչներու թիւագրանքներով կրկին վերածնունդէ ետք ի յոյս կ'ընծայէ, ի շարք Արեւելեան լեզուաց հեմարանի քերականութեանց, որոնց շարքին 12, հատորը կը կազմէ իր այս գործը:

Այս յառաջարանին կը յախորդէ հմտայից և հոռւ ներթաճական մը, հայ յեղուի և գրականութեան խոսացուած պատմութիւնը, ուր կը ներկայացուի ձայնիւնի զրքըը ճնշող ռոպական լեզուախոսութիւն մէջ, Ռուկելնիկ լեզուն և Ռուկելգրեան հայ գրականութիւնը, խոսողական գրաբարը, գրաբարի անկումը եւ վերականգնումը, յաւաքելի ծանրակշիւ աղբիւրներէն հայ լեզուի վրայ, միւրիւն հայերէրը, ռաւմական գրաբարը և ռաւմագիր գրգռելուը կիրկնեան ռաւմագրերի ասորիականացի դարգացողութիւն, արծաթէ գրառման տեսնեագրները, միւրիւն հայերէն գրող հեղինակները, միւրիւն հայերէնի ծայրարեանական եւ ձեւարանական նոր երևոյթները, նոր հայերէն-գրաբարը մեռնող լեզուն, աշխարհաբարի ասորիականութեան տիրապետութիւնը, գրաբարանեութեան և աշխարհաբարանեութեան վերջ, աշխարհաբարանեութեան յաղթանակը, արևմտահայ գրական լեզուն և արևմտահայ գրողները, հանդէսներ, թերթներ, արեւելահայ լեզուն և գրողները, ռուսահայ լեզուներ և հանդէսներ, ռուսահայերէնի և թրքահայերէնի գլխաւոր յատկանիշները, հայ գաւառաբարբառները, բարբառագիտութիւնը: Այս բոլորը՝ հմտայից, քաղաքականաց, կանոնեայ, և ամփոփել Այս լեզուապատմական ներածութեան կը հետևի բուն քերականութիւնը, ուր ռուսահայերէնը և թրքահայերէնը զուգահեռութեան կ'ուսուցանուին: Քերականութեան ամբողջ ընթացքին մէջ թէև մեր երկու գրական մեծ բարբառներն ալ, արևմտեան ու արեւելեանը, միասին աւանդուած են, բայց զխորի եւ նախապատմութեան միտումը դէպի վերջինը, և այս՝ անշուշտ շատ հասկնալի պատճառաւ: Ուսանց այս տող կանգ առնելու երկուքէն մէկին կամ միւսին նախապատմութեան խորքայն առիւ, կ'ուղեկնէ զխոսելու թէ քանաւոր է արգիւց երկուքն ի միասին — բաղիւստօրէն — ուսուցանելու այս միջոցը: Լեզուագիտական լեզու լինելը արդեւք երկաթանիւրը ուրոյն կերպով ներկայացնել, և խոսող մատնախէլ ընդ մէկին և միասին իւրաքանչիւր առաւելութիւնները:

Ներուի մեղի նաև քանի մը նկատողութիւններ: Ել 26 ին վրայ կ'ըսուի թէ արևելահայերէնը տառագրութիւններ կը կատարուի գաղական ուղղագրութեան՝ իսկ արևմտահայերէնները արդի ուղղագրութեան սկզբունքներուն համաձայն: Ըստ այսմ արեւելահայերէնը կը տառագրութիւն զիջուի, կարծիք, և այսին դիտել հնազանդ որ արևմտահայերէն աշխարհաբար օտար կին անուններուն եւ բառերուն եւ մասնաւորաբար

մեր հին գրականութեան մէջ գործածուածներուն համար կը կիրարկէ գաղական ուղղագրութիւնը, իսկ այժմեաններուն համար՝ նորը, այսինքն այն՝ որ անոնց ներկայ ինչիններուն համապատասխան է. ու ասիկա՝ ասկի խառնափելու համար հնաւիճային արտառագրութիւններէ: Եւ ասորի գրէն է որ կը գրենք կէթթէ, Գուլիթէ — էլ 50, անպահանջու բարգրութեանց մասին խոսելով, 8րդ հատուածին մէջ՝ մարգարեկարգը անպահանջկարգ իմաստով կը թարգմանէ «menschenähnlich», ինչ որ ընդունելի է, որովհետև այն բառին է կերպարը մնան, պէտ (ähnlich) չի նշանակել, այլ կերպարանք, օկպ, Kehr (=*forme*). այսինքն ոչ թէ մարգարե պէտ, այլ մարգարե կերպարանք է: Կեռնապէս պէտը է թարգմանել mit menschlichen Gestalt — էլ 95, 2, նկատողութեան մէջ, ուր կու, կըի ծագման մասին Լ. Այրքունանի և Մ. Արեղեանի կարծիքները մէջ կը բերուի, կ'անտեսուի երբեք կարծիքը, յիշուած Դուրեան Սրբազանի Այրքունանքի եւ գրիի տակ: Վայ ուրիշ կարծիք մըն ալ, որուն համաձայն մեր կ'—կը—կուր կ'անպահանջուի թաւմատական ք, իկ, ka, և նախաձանկիւն հետ, որ քային ընդունելութեան առջև գրեւորով ներկայ ժամանակ կը լինէ և կամ՝ քարերէն ել կամ եռլին հետ, ուր անմասնական ներկայ և անկատար ք. գէլքերուն սկիզբը կը գրուի: Դուրեան Սրբազան Այրքունանի և Մ. Արեղեանի կարծիքներուն մասին կ'ըսէ. «Պատմական քերականութեամբ գիրքին չէ մեկնել այս երևոյթը (կը — կը)», բայց բանաւոր է իրրի բացատրութիւնը:

Յառաք ընթերցողին կը ներկայացուի քերականական նայն ձեկին տարբերակները և լրսուի թէ օրէն է նախընտրելին, և քերականականը. օր. պիթի զկարգում, չպիթի կարգում: Աշխարհաբարի քերականութեան կը յախորդէ գրաբար քերականութեան ընդհանուր անկարիքը:

Այս գրութեան են ռուսահայերէնէ և թրքահայերէնէ արձակ և օտարաւոր մեծ յախորդութեամբ զատուած հատընտիր հատուածներ, որոնց կը յախորդեն քերականութիւն և ընթերցումներուն հայ — գերման բառացանկը:

Քերականութեան լեզուն մաքուր. յստակ և պարզ է, հազուադիւս են հոն նորակերտ քերականական գերման բառերը, որոնք այսօր կը փոխարինեն լատիներէն բառերը (Der Grosse Duden, Grammatik եւ Rechtschreibungs մէջ), բրոքէտները միջազգայնացած լատին քերականական բառերը եւ քաղաքականութիւնները կը կիրարկէ, եւ այդ իսկ պատճառաւ իր այս գործը շատերու մատչելի կ'ընայ ըլլալ:

Ի վերջ բանիւ, ըսենք որ շատ հմտայից, կանոնաւոր գաղափարած, լեզուապատմական ներկատողութիւններով զոգրել, ասուցագրող թարգմանութիւններով, համեմատականութեան խընամեայ ուսուցումով այս քերականութիւնը կը գերելուէ իր նախորդները, և այս ամէնը կը պարտինք հեղինակին հմտութեան և խղճամտ աշխատութեան: Շնորհաւորելի է բրոքէտները իր այս լաւ ձեռնարկին համար, որ գնահատենք զայն մեծապէս, և կը յանձնարարենք գերմանացի հայերուն և օտարներուն:

ՅՈՒՍԻՍ ՎՊԻՆ